

NAUJAI ATRASTOS PARTIZANINIO KARO ERDVĖS

Apie Aistės Petrauskienės disertaciją „Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje“ ir jos gynimą

„Akademiškai brandi“, „aktuali“, „inovatyvi“, „kruopštaus ir nuoseklaus mokslinio tyrimo rezultatas“. Taip 2017 m. kovo 31 d. apie Aistės Petrauskienės daktaro disertaciją kalbėjo disertacijos gynimo taryba. Ją sudarė Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentai dr. Salvijus Kulevičius (tarybos pirmininkas), dr. Arūnas Streikus ir dr. Nerijus Šepetytys, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto profesorius dr. Gediminas Vitkus ir Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto profesorius dr. Vyngantas Vareikis. Disertacija buvo rengiama 2012–2016 m. Jos mokslinis vadovas – profesorius dr. Alfredas Bumblauskas.

A. Petrauskienė dar prieš pradėdama rengti disertaciją ėmėsi profesionaliai tirti partizaninio karo procesus, jo paveldo ir įamžinimo problemas, aktyviai viešino tyrimų rezultatus visuomenėje. Ji kiekvienais metais organizuoja akademinio jaunimo stovyklą-seminarą „Laisvės kovų atmintis“, rengia kasmetinius Laisvės kovų įamžintojų sąskrydžius ir kitus renginius, kuriuose mokslo išvalgos jungiasi su demokratijos ir pilietiškumo vertybių sklaida. Ši įvairiapusė veikla buvo simboliškai įvertinta Lietuvos Respublikos Seimo įsteigtu Gabrielės Petkevičaitės-Bitės atminimo medaliu „Tarnaukite Lietuvai“, kuris Aistei buvo įteiktas disertacijos gynimo išvakarėse – kovo 30 d. Veikiausiai ne mažiau svarbus tyrinėtojos darbo atspindys – jos suburta partizaninio karo reiškiniais nuoširdžiai besidominti bendruomenė, kuri, artėjant gynimo valandai, gausiai pripildė auditoriją ir sukūrė jaukią disertantės

palaikymo atmosferą. Taigi, gynime pristatytos disertacijos tezės tapo ne tik svarbiu akademinio pasaulio įvykiu, bet ir šventiniu nuoseklaus edukacinio darbo akordu. Tyrimo aktualumas taip pat toli peržengė vien akademinio lauko riboženklius. Disertacija pateikė rekomendacijas valstybės institucijoms dėl partizaninio karo vietų įamžinimo ir įpaveldinimo politikos, o valstybės institucijos – Kultūros paveldo departamentas bei Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras – į rekomendacijas atsakė oficialiais atsiliepimais. Norisi pailkinti, kad, nepaisant kartais nesutampančių disertantės ir institucijų požiūrių, disertacijoje aktualintos problemos taptų pozityvia konstruktyvaus dialogo prielaida. Tai padėtų giliau apmąstyti partizaninio karo ir jo paveldo sampratą, įamžinimo formas. Juolab kad disertacija ne tik teikia peno tokiems apmąstymams, bet ir identifikuoja problemas bei siūlo sprendimus.

Tyrimo objektu pasirinkusi istorinę ir (arba) memorialinę vertę turinčias 1944–1953 m. vykusio Lietuvos partizaninio karo vietas¹, autorė pateikia tris esmines inovacijas: atlieka detalią esamos partizaninio karo materialaus paveldo padėties analizę; siūlo kitokią požiūrį į šio paveldo objektus, formuluoja naują paties partizaninio karo fenomeno sampratą.

¹ Partizaninio karo vieta suvokiama kaip geografinis vienetas, įvairiais aspektais susijęs su partizaninio karo istorija, vizualiais ir (arba) emociniais ženklais palaikantis partizaninio karo atmintį. Aistė Petrauskienė, *Partizaninio karo vietos: įamžinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje*. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2017, p. 20–21.

Dabartinės situacijos tyrimas atliekamas analizuojant visuomeninių ir valstybės institucijų veiklą partizaninio karo vietų identifikavimo, įamžinimo, atminties palaikymo ir valstybės politikos formavimo srityse. Iš akiračio neišslysta ir įtaką šioms veikloms darę veiksniai: politinių partijų nuostatos, visuomenės nacionalistinių bei liberalių vertybinių įsitikinimų įtakos ir kt. Konstatuojama, kad dar Atgimimo metais Lietuvoje partizaninio karo atmintis tapo tautos tapatumą formuojančiu veiksmu, o asmeninis visuomenės atstovų ryšys su istoriniais įvykiais padėjo išsaugoti daugelį partizaninio karo vietų. Tačiau visuomeninės (dažniausiai artimųjų) iniciatyvos natūraliai buvo grindžiamos ne profesionalumo principais, bet asmeniniu poreikiu pagerbti žuvusius partizanus (dažniausiai perlaidojant jų palaikus kapinėse ir pažymint žūties vietas). Valstybės institucijos, vėliau įsitraukusios į partizaninio karo įamžinimo veiklas, sekė žūties vietų registravimo tradicija, stokodamos sistemingo požiūrio į istorinių vietų svarbą, jų lokalizacijos principus, tyrimų pobūdį, metodikas ir rezultatų sklaidą. Autorės teigimu, tai lėmė, kad partizaninio karo siužetai politinėje, kultūrinėje, visuomeninėje aplinkoje iki šiol „remiasi didvyriškos mirties pasakojimu“, „daugumą šiandien saugomų partizaninio karo vietų sudaro martirologinio pobūdžio – partizanų žūties, užkasimo vietos ir kapai“, o martirologiško požiūrio rėmus peržengiančios vietos – stovyklavietės, ryšio punktai, rėmėjų sodybos, kt., – laiku nesulaukusios dėmesio, nyko ir tebenyksta.

Tokia įamžinimo kryptis disertacijoje yra kritikuojama dėl kelių dalykų: ji reprezentuoja tik labai siaurą autentiškos partizaninio karo erdvės sritį, neatkreipdama dėmesio į kitas plotmes; partizaniniam karui uždeda „nuobodaus ir neįtaigaus, perdėtai sakralizuoto martirologinio reiškimo antspaudą“; riboja partizaninio karo siužetų potencialą šiandieninėse istorinės edukacijos (švietimo, muziejų, turizmo) srityse. Taigi, aptarta esamos partizaninio karo

paveldo padėties analizė rodo, kad egzistuoja objektyvus poreikis giliau apmąstyti ne tik nagrinėjamo paveldo politiką, bet ir patį partizaninio karo fenomeną.

Naujų partizaninio karo vertinimo perspektyvų paieškas autorė pradeda nuo jo kraštovaizdžio sampratos išplėtimo. Tam pasitelkiamos trys skirtingos priegigos: objekto vietos autentiškame partizaninio karo vyksme rekonstrukcija; jo svarbos atminties kultūroje refleksija; santykio su dabartine paveldosaugine politika tyrimas. Į disertantės akiratį patenka ne tik partizanų bunkerių, stovyklų, mūšių, žūčių ir kapų vietos, bet ir laisvės kovotojų gimtinės, rėmėjų sodybos ir ryšių punktai, partizanų priesaikos ir santuokos vietos, vietos, kur buvo slepiami partizanų archyvai, kur buvo vykdomi karo lauko teismo nuosprendžiai ir kt. Taip rekonstruojami partizano tapatybę ir nuostatas formavę jo socialinės aplinkos elementai, pateikiami kompleksiško autentiško ginkluotos kovos siužeto artefaktai. Detaliau išplėtotas Lietuvos partizanų centrinės vadovybės atstovo Petro Bartkaus istorijos pasakojimas atskleidžia partizaninio karo dalyvio kasdienybės dinamiką, kelių dabartinių rajonų (Raseinių, Kelmės, Tauragės ir Radviliškio) geografines vietas apimančią jo veikimo teritoriją, kuri gerokai kontrastavo su gana lokalia tipinio tarpukario žmogaus gyvenimo erdve. Taip kompleksiskai susiedama tiriamus partizaninio karo kraštovaizdžio elementus autorė ne tik išplečia paties kraštovaizdžio sampratą, bet ir suformuluoja naują viso partizaninio karo interpretaciją. Disertacijoje ši interpretacija iš siauros martirologinės kovos ir žūties traktuotės virsta į įvairiapusį – *partizanų valstybės* – reiškinių.

Partizanų valstybė – tai teorinis konstruktas, grindžiamas kitų autorių² anksčiau sufor-

² *Partizanų valstybės* samprata remiasi Davido Fainhauzo ir Bernardo Gailiaus teorinėmis koncepcijomis. Žr. daugiau: David Fajnhauz, „1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos: Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*,

muluotomis teorinėmis koncepcijomis, kurios remiasi teisiniu ir simboliniu okupuotos valstybės valstybingumo tęstinumu bei objektyviais pagrindžio politinės valdžios, karinių struktūrų, administracinio suskirstymo, diplomatijos, ryšių sistemos, spaudos, finansų ir kitų išteklių egzistavimo faktais. Disertantė tokį gana universalų pagrindžio valstybės konceptą pagrindžia Lietuvos partizaninio karo empirika ir (tiesiogine prasme) *lokalizuoja* jį lietuviškajame kontekste. Be to, *partizanų valstybė* disertacijoje apmąstoma ir kaip *atminties vieta*, reprezentuojanti XX a. karus ir totalitarinius režimus išgyvenusių tautų patirtis, kovas už demokratines vertybes ir pagarbą žmogaus teisėms, kurios aktualios ir mūsų dienomis.

Disertacijos gynimo komisijos nariams nekėlė didesnių abejonių A. Petrauskienės atlikto tyrimo sumanymai, įgyvendinti sprendimai ir išvados. Dauguma pabrėžė darbo naujumą, tarpdalykinių tyrimo priėgų naujumą, iš esmės pritarė jame plėtojamai teorinei koncepcijai, tačiau teikė ir konstruktyvių pastabų.

Doc. dr. A. Streikus pabrėžė, kad disertacija ne vien padeda geriau pažinti partizaninio karo vietas istoriniu, paveldosauginiu ir atminties studijų aspektais, bet ir turi akivaizdžią taikomąją vertę. Tyrimas teisingai identifikuoja dominuojančią martirologinę memorializacijos perspektyvą, dar iš sovietmečio perimtą pamin-klocentristinę karinių konfliktų paveldosaugos kryptį ir teikia konkrečius pasiūlymus. Tačiau recenzentas nepritarė disertacijoje pateikiamai aštriai dabartinių partizaninio karo tyrimų kritikai. Jis taip pat teigė, kad, apibūdinant politinių partijų nuostatas (partizaninio karo atminties klausimu), nepakanka Lietuvos politinį lauką skirstyti į „dešiniuosius“ ir „kairiuosius“, bet būtina atidžiau pažvelgti į vienu ar kitu metu išskylančių populistinių jėgų nuostatas.

t. 3, 1991, 41–65; Bernardas Gailius, *1944–1953 m. partizanų karas šiuolaikinėje Lietuvos istorinėje, politinėje ir teisinėje kultūroje*: Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2009.

Doc. dr. N. Šepečio žodžiais, disertacija pasižymi akademinė branda, o jos tekstą „tiesiog įdomu skaityti“ dėl to, kad tyrimo objektas analizuojamas skirtingais lygmenimis ir nevengiama aštresnių kampų. Tarp kitų darbo pranašumų jis paminėjo kompleksines pastangas užčiuopti partizaninio karo įamžinimo ir įpaveldinimo politikos prielaidas, lėmusias jos viktimizacinį ir simbolistinį pobūdį. Tačiau recenzentas sakė, kad, toliau plėtojant tyrimą, būtų prasminga analizuoti partizaninio karo istoriografinių diskursų įvairovę ir paradigminių siužetų kaitą. Taip į jį būtų integruoti įtakingi ir populiarūs „pilietiško karo“, „taikių civilių gyventojų žudynių“ ir kiti vaizdiniai, kurie yra svarbūs periodizuojant partizaninio karo vaizdinio raidą.

Prof. dr. V. Vareikis teigė, kad A. Petrauskienės darbas yra pavyzdys, kaip humanitarai gali racionaliais patarimais ir metodinėmis rekomendacijomis padėti valstybės institucijoms formuoti paveldo ir istorijos politiką. Tačiau, recenzento vertinimu, disertacijai pritrūko detaliau išplėto to atminimo kultūros analizės teorinio modelio, aiškesnių atminimo kultūroje palaikomų partizaninio karo reikšmių apibrėžimo.

Prof. dr. Gediminas Vitkus daugiausia dėmesio skyrė *partizanų valstybės* koncepto vertinimui. Recenzentas kėlė klausimą – kaip karas gali būti interpretuojamas kaip valstybė? Jo vertinimu, *partizanų valstybės* sąvokos turinį reikėtų patikslinti, nes disertacijoje pateiktos partizaninio karo vietos yra tiesiog Lietuvos valstybės, kuri kovojo prieš Sovietų Sąjungą, palikimas.

Doc. dr. S. Kulevičius konstatavo, kad disertacija siūlo labai reikalingas ir jau gerokai vėluojančias inovacijas. Jo teigimu, šiame darbe pirmą kartą parengta išsami ir sisteminga partizaninio karo vietų klasifikacija, kuri reikšmingai prisideda prie paveldo sampratos plėtojimo. Recenzento kritinių pastabų sulaukė konkretumo stokojančios disertacijoje vartojan-

mų sąvokų apibrėžimai, tai, kad nedetalizuota, kaip viena ar kita sąvoka bus suprantama tyrime. Taip patikslinti vertėtų *paveldo, įpaveldinimo, kraštovaizdžio* sąvokų turinį ir *atminties vietų* sampratos formuluotę.

Nepaisant kritikos, visi disertacijos gynimo komisijos nariai konstatavo, kad darbo pranašumai yra gerokai svaresni už minėtus trūkumus, ir vieningai balsavo už humanitarinių

mokslų daktarės vardo suteikimą A. Petrauskienei. Naujoji mokslų daktarė, dėkodama komisijai, moksliniam vadovui prof. dr. A. Bumblauskui, šeimai, artimiesiems ir draugams, atskleidė, kad sėkmingai parengta ir apginta disertacija taps pamatu ne vienai, bet dviem monografijoms. Taigi, sveikiname daktarę Aistę ir linkime sėkmės įgyvendinant naujus sumanymus!

Dainius Noreika